

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур
Кафедра української філології і методики навчання фахових
дисциплін

**Поліаспектність творчості
Лесі Українки
(до 150-річчя з дня народження)**

Збірник наукових статей і тез

Одеса
Букаєв Вадим Вікторович
2021

УДК 821.161.2.09

П49

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського
національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
(протокол № 4 від 28 жовтня 2021 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор;

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент –
відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Гармаш Л. В. – доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української літератури та журналістики імені професора
Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного
університету Г. С. Сковороди

Поліаспектність творчості Лесі Українки : збірн. наук. статей і
П49 тез. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 188 с.

УДК 821.161.2.09

© Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021

*Антоніна Невзгодова,
магістрантка 1 року навчання
філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук., доц.
Босва Е. В.*

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЗАСОБАМИ КОМПАРАТИВЕМ З ОРУДНИМ ВІДМІНКОМ У ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ М. СТЕЛЬМАХА

Постановка проблеми. Порівняння, як один із засобів пізнання світу, полягає у виявленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами та явищами. Як окрему мовну категорію цей засіб почали вже вивчати з часів формування риторики і традиційної поетики. Ще давньогрецькі філософи та римські оратори, заклавши підґрунтя теорії художнього образу і тропів, зробили перший крок до розкриття сутності порівняння як категорії риторики і поетики [3, с. 144]. Поза тим значний, усе зростаючий інтерес до метафори якимось відсунув порівняння на другий план. Але, як відомо, *метафора* – це перенос значення слова з одного предмета (явища, події, ознаки) на інший за їх схожістю; те саме стосується і *метонімії*, тільки маємо вже перенос за суміжністю предметів. А перенос відбувається, коли людина так чи так зближує два предмети. І таке зближення фактично є синонімом порівняння. Таким чином, можна дійти висновку, що *порівняння* є психологічним механізмом будь-якого переносу значення.

Отже, подальша розробка проблематики порівнянь в українській мові, зважаючи на складність, розмаїтість та фундаментальну вагомість їх для мови в цілому і художнього мовлення зокрема, залишається нагальною потребою. Цим фактором посилюється **актуальність** представленої розвідки. Ми спробували розібратися в цій проблематиці, обравши матеріалом дослідження роман М. Стельмаха «Хліб і сіль».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри помітне відставання в теоретичному вивченні явища порівняння від дослідження метафори і метафористичності, компаративні конструкції української мови не можна назвати недослідженими. Навпаки, вони активно вивчаються. Зокрема існує ґрунтовна

насичена монографія І. К. Кучеренка [1], розділи чи фрагменти розділів у курсах сучасної української літературної мови тощо. Різні аспекти порівнянь в українській мові стали предметом дисертаційних досліджень Л. В. Голоух, М. С. Заборної, О. І. Марчук, Н. П. Шаповалової, причому дослідження здійснювались переважно або виключно на матеріалі художньої літератури. Однак невивченого, нез'ясованого в проблематиці компаративних конструкцій залишається поки що значно більше, ніж з'ясованого. Оскільки порівняння багатьох письменників є неперевершеними шедеврами і за своєю структурою, і за включенням у мікро- та макроконтексти, і за своїм змістом, то метою дослідження буде: комплексне розв'язання деяких теоретичних проблем компаративних конструкцій, їх структури й типології, і на цьому ґрунті здійснення різнобічного і докладного аналізу порівнянь з орудним відмінком в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Дуже часто орудний відмінок порівняння може поширюватись означенням, але це відбувається не завжди. Означенням здебільшого виступає прикметник і є засобом уточнення, конкретизації значення іменника, що дає можливість створити більш глибокий, яскравий образ. Тому всі конструкції з орудним порівнянням можна поділити на 2 класи: компаративами з непоширеним об'єктом; компаративами з поширеним об'єктом. До першого класу можна віднести всі традиційні порівняння, які використовуються також і в розмовному мовленні і стали вже звичними для людини. Такі усталені конструкції не потребують спеціального уточнення, оскільки основа, на якій здійснюються зіставлення, є зрозумілою, і тому такі порівняння можна вважати фразеологічними: *вити вовком; прикидатися овечкою; летіти птахом.*

Зауважимо, що усталеність, узвичаєність певною мірою нейтралізує стилістичну виразність конструкцій, тобто не вражає в художньому мовленні несподіваністю. Такі порівняння, звичайно, збагачують уявлення про об'єкт, але не створюють яскравого образу, а тим більше нового. Порівняння літературного походження мають різну місткість образу.

Письменник, трансформуючи традиційні порівняння чи створюючи нові, поєднує семантичне ядро з іншими словами і навіть порівняльними конструкціями, і вже такі утворення вимагають додаткового розумового напруження. Ось чому такі образи у

художньому творі сприймаються складніше. Порівняння, що є трансформаціями традиційних зіставлень, можуть мати пояснючі слова, а можуть використовуватись і без них. Формально у таких конструкціях нічого не змінюється, але заміна одного з компонентів несе іншу інформацію і дає можливість створити новий образ: *їжаками ворухиться образа; мурашником ворухиться острах; Зося дивиться на нього сумним зайцем.*

В індивідуально-авторських порівняннях паралелізм уявлень створюється сукупністю значень усіх слів, що деталізують і уточнюють як семантичне ядро, так і ознаку, на основі якої будується зіставлення. Уточнюючих і деталізуючих слів, синтаксичних структур у таких порівняннях буває різна кількість, саме від них залежить характер і ступінь описовості таким способом зображуваних картин дійсності. У таких порівняннях ми виразно відчуваємо збільшення їх експресії, емоційної і значеннєвої конденсації. Але залишаючись стилістичним прийомом зображення шляхом зіставлення, такий мовно-художній засіб не є граматичним порівнянням: *риба закружляла химерним осіннім листом; кутки роздуваються брудними коржами; жити переляканою курілкою.* Такі порівняння майже завжди коментовані, лише там, де семантичне ядро не конкретизоване іншими словами, залишається більше простору для суб'єктивних сприймань і асоціацій.

Таким чином, ми встановили, що у своїх схованках мова має багато засобів уточнення значень і підсилення емоцій, навіть якщо внутрішній потенціал слова (іменника чи дієслова) вже, здається, вичерпаний; в конструкціях з орудним порівнянням одним із таких засобів є прикметник у функції означення. Також ми виділили 3 види порівнянь літературного походження: традиційні, індивідуально-авторські трансформації вже усталених порівнянь.

До арсеналу виражальних засобів порівняння входить як органічний компонент, як один з улюблених прийомів створення художнього образу Михайлом Стельмахом. Одним із мовних засобів вираження порівнянь є і орудний порівняльний, в якому визначальним є не стільки форма, скільки її лексичний зміст. Тому вибір необхідних для зображення формально-значеннєвих одиниць регулюється ідейно-естетичними настановами письменника, а їх виправданість як мовно-художнього засобу в кожному конкретному випадку – його зрілістю і майстерністю. Як ступені порівняння, так і синтаксичні структури можуть зіставляти поняття однокленне і

двочленне. Проте, коли одночленні зображувані порівняльними словформами порівняння, як згадувалося вище, не утворюють художнього образу або виражають його не повною мірою, то одночленні і двочленні зіставлення з порівняльною структурою – це завжди художній образ: *«Він вискакує із хати і, невеликий, ширший в усьому перешитому та пошитому на виріст, горошинкою викочується на вулицю...»* [4, с. 191]. Так М. Стельмах зображує образ Максимки – хлопчика з бідної селянської сім'ї, про що яскраво свідчить порівняння.

А ось як показано сміливість і спритність хлопчика Костянтина, який разом зі своїм товаришем вирішив врятувати діда Дуная. Але їх можуть помітити, тому треба діяти якнайшвидше: *«Костя підіймається на плит, м'ячем котиться донизу, і вже його кроки глухо даленіють у темряві»* [4, с. 382]. За допомогою порівняння можна показати і негативні риси героїв: *«Образи образами, а церква церквою, – лисицею добирається до жіночого серця»* [4, с. 264].

Так, управитель Салоган, вдаючись до хитрості, намагається переконати лісовиків переїхати на інше місце, бо і дітям в школу зручніше бігати взимку, і до церкви недалеко: *«Кілька разів чоловік то плечем, то грудьми впирався в чийсь тини, наскакував на придорожні дерева і знову сновидою ішов, сам не знаючи куди»* [4, с. 159]. А в цьому порівнянні ми разом з Мар'яном Полярушем відчуваємо той біль, безнадію, втрату всякого смислу в житті після смерті жінки. У Мар'яна залишалась тільки його хата – останній острівок спогадів, але пан Плачинда не хоче повернути її за ту ж ціну, що отримав від Мар'яна, не хоче зрозуміти його стан як людина, для нього головне заробити більше грошей, а горе інших його не стосується. Так, стерпівши всі образи, приниження, не знаючи куди прихилити голову, іде людина, нічого не помічаючи.

Як мовно-художній засіб орудний порівняння не розкриває всього характеру героя, не показує розвиток його думок, його вчинки тощо, хоча і несе значну інформацію, але не настільки розгорнута, щоб читач зрозумів весь образ до кінця; орудний порівняння дає можливість лише виокремити те найважливіше, найвагомніше в образі персонажа, на що треба звернути особливу увагу читача, літераторам при характеристиці системи персонажів для більш повного розуміння образу.

Нанизування таких яскравих порівнянь і формує певну картинку про ту чи іншу людину, спосіб її життя, особливості характеру, дає

можливість створити найрізноманітніші образи героїнь, не схожих між собою, але однаково гарних і чарівних як зовні, так і внутрішньо: *«І хоч як прибитий горем чоловік, але його вражає довгастиий обвід смуглявого, зимою вибіленого обличчя, і красиво окреслені вогкуваті губи, і чорні розведені вії, під якими густим вечором синіють полохливі очі (Люба Чемерис)»* [4, с. 167].

Ліризм, правдивість образу, глибока народність, що незмінно супроводжують творчість М. Стельмаха, підтримуються постійними, або традиційними, порівняннями. І хоч від звичного тривалого вживання таких порівнянь дещо стираються їх фарби, проте вони не втрачають своєї афористичності. Кожне нове порівняння, знайдене письменником, конкурує з усталеними традиційними порівняннями. І ті, що виявляються яскравішими, становлять художню знахідку М. Стельмаха [2, с. 83].

У художній мові зустрічається багато синтаксичних порівняльних структур, семантичне ядро яких оточене іншими членами речення. Це і трансформації вже усталених у мові порівнянь, і зовсім нові утворення, що належать письменникові. М. Стельмах, трансформуючи порівняння, поєднує семантичне ядро з іншими словами, у містких поняттях знаходить нові властивості, різні ознаки і на них будує зіставлення: *«А я записав і сто, і двісті, і п'ятсот, і тисячу, а він сипав і сипав ними / тут піснями /, як осіннім листям»* [4, с. 337]. Тут зіставляється кількість пісень з листопадом, коли величезна кількість осіннього листя все сипле і сипле без перестанку.

Висновки. Отже, як непоширені, так і поширені порівняння мають різну місткість образу і різну загостреність соціального спрямування; лише там, де семантичне ядро не конкретизоване іншими словами, залишається більше простору для суб'єктивних сприймань і асоціацій. Уся мовна практика вживання порівнянь беззастережно стверджує, що стилістичне навантаження різних структурних їх типів залежить не від характеру самої структури порівняння, а від глибини і вагомості тих образів, асоціативних уявлень, які вони допомагають створювати в системі інших виражальних засобів різних рівнів мови. Не існує безпосередньої залежності між структурною складністю порівнянь і ступенем їх стилістичного наповнення, як не існує тотожності між порівняннями як явищами граматичними і стилістичними. Очевидною залишається величезна складність переплетінь формального – значеннєвого – емоційного-образного, що в найрізноманітніших комбінаціях

співіснують у різних функціональних стилях і визначають їх специфіку.

Ця складність найвиразніше проступає у художньому стилі, в якому на раціональну основу мови нашаровується образна в такій мірі, що стає визначником усіх його якостей та забезпечує йому особливе місце серед інших функціональних стилів.

Практично в системі мовно-художніх засобів відображення не можна вичленувати формальні, емоційно-змістові та образні елементи і при аналізі оперувати ними як складниками в арифметичних діях, як не можна їх вичленувати і в порівняннях як елементах цілісної системи.

Література

1. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ, 1959. 108 с.
2. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія. *Мовознавство*. 1970. №3. С. 80-87.
3. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ, 1977. 111 с.
4. Стельмах М. П. Хліб і сіль. Київ, 1978. 575 с.

*Ірина Пасечнюк,
магістрантка 1 року навчання
філологічного факультету
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц.
Босєва Е. В.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОТОТИПУ УКРАЇНЕЦЬ / УКРАЇНКА В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми. Прототипи, що є вербалізованим образом, єднальною ланкою певної спільноти людей, виникають як первинна реакція на певний сфокусований подразник, тісно пов'язані з проявами етнічної ментальності, що вбирають в себе світоглядні позиції, які відрізняють певне етнічне угруповання поміж інших. На цьому рівні яскраво простежується зв'язок мови з етносом. За словами О. О. Потєбні, що наполягав на цьому зв'язку, «не може розвиватись народний інтелект, якщо мова народу не розвивається,